

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК: 342.734

Я. Чернопищук,

студентка 5-го курсу, соціально-правового факультету
Одеської національної юридичної академії

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

З прийняттям Конституції у 1996 році Україна була проголошена соціальною державою (ст. 1). Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3) [1]. Держава зобов'язалась проводити діяльність, направлену на забезпечення певного рівня добробуту своїх громадян, підтримку соціально незахищених верств і встановлення у суспільстві соціальної справедливості. Була визначена мета — побудова соціально орієнтованої економіки у рамках здійснення соціальної політики держави, яка визнається сьогодні стратегічною і одним з головних напрямків української державної політики [2]. Провідні ідеї вищевказаних орієнтирів містяться у ч. 1 ст. 46 Конституції України, яка визначає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, визначених законом [1]. Очевидно, що вказана стаття не містить конкретного визначення поняття соціального захисту, а лише опосередковано розкриває деякі з його структурних елементів. У той же час у законодавстві також вживається термін «соціальне забезпечення», причому одночасно одні й ті самі відносини позначаються по-різному без будь-яких закономірностей. Наведемо приклади деяких нормативних актів, які містять певні невідповідності у застосуванні зазначених термінів: Основи законо-

давства про загальнообов'язкове страхування, Закон України «Про пенсійне забезпечення», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», Закон України «Про державні соціальні стандарти і соціальні гарантії», Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та ін. [3].

Отже, перш за все, слід співвіднести вищевказані поняття за їх етимологічною суттю з урахуванням доктринальних концепцій, тлумачення вітчизняного законодавства та міжнародних актів, адже невизначеність категоріального апарату призводить до хибного розуміння напрямків державної політики під час їх реалізації і, як наслідок, неефективності соціально-орієнтованих державних програм.

У дослідженнях думок науковців можемо виокремити 3 підходи у співвідношенні понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення»:

1) соціальний захист є ширшим поняттям за соціальне забезпечення. Прибічниками такого підходу є І. М. Сирота [4], О. Є. Мачульська [5], О. І. Процевський [6];

2) вказані терміни розглядаються як тотожні. Цієї позиції зокрема дотримуються автори проекту Соціального кодексу України народні депутати В. С. Журавський, С. О. Кириченко [7];

3) «соціальний захист», як один з напрямків захисту прав людини, охоплює

лише діяльність щодо скоєння правопорушень і є вужчим за своїм змістом, ніж поняття «соціального забезпечення» (П. М. Рабинович [8], Н. Б. Болотіна [9]).

У міжнародній практиці загально-визнаним вважається термін «соціальне забезпечення», а якщо вдатися до дослівного перекладу, навіть «соціальна безпека» (social security). Термін «захист» (protection) застосовується щодо захисту права на соціальне забезпечення лише окремої особи (protection of individuals). Таке розуміння соціального забезпечення ґрунтується на нормах Конвенції МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [10]. Однак положення Європейської хартії про основні соціальні права трудящих (1989 р.), Європейської соціальної хартії (1961 р.), переглянутої Європейської соціальної хартії (1996 р.) передбачають як право на соціальне забезпечення, так і право на соціальний захист та право на соціальну та медичну допомогу [11].

Загальна декларація прав людини (1948 р.) проголошує, що «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності та вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [10].

Оскільки дефініція права соціального захисту в українському законодавстві та міжнародних нормативних актах відсутня, то у спробі дати таке визначення будемо керуватися формально-логічними методами наукового пізнання.

Так, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 46 Конституції України, очевидно, що право на забезпечення у разі втрати працездатності, годувальника, настання безробіття, старості та інших випадках включене до соціального захисту як один з його структурних елементів. Надалі вказано, що право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим де-

ржавним соціальним страхуванням [1]. Тобто пенсії, соціальні виплати та допомоги, які повинні забезпечити рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, виступають також необхідними складовими соціального захисту.

При тлумаченні вітчизняного законодавства у сфері соціального захисту, доходимо висновку, що соціальне забезпечення — система матеріального забезпечення і соціального обслуговування громадян похилого віку, громадян, що втратили працездатність або втратили годувальника, а також сімей з дітьми. Соціальне забезпечення існує насамперед за рахунок державних коштів. Соціальне страхування — це одна із форм соціального забезпечення, яка існує за рахунок спеціальних фондів. Право на соціальне забезпечення пов'язане з необхідністю соціального захисту деяких категорій населення, які за станом здоров'я, віком, з інших причин не можуть самостійно забезпечувати себе коштами для існування. Пенсії, допомоги, соціальні послуги є певними видами і формами соціального забезпечення [3]. Таким чином, уявляється можливим співвіднести соціальний захист і соціальне забезпечення як категорії роду та виду або цілого та частини відповідно.

Етимологічний аналіз терміна «соціальний захист» наводить на необхідність дослідження «соціальної» і «захисної» складових даного поняття. Звичайно, соціальна природа властива будь-яким суспільним відносинам, і навіть більше, соціальність — це властивість суспільства взагалі. Як наголошує Ф. А. Хайек, слово «соціальний» почало замінювати такі терміни, як «етичний» або «добрий», і тому виникла ситуація, що воно може застосовуватися для характеристики майже кожного суспільно корисного явища, водночас позбавляючи чіткого значення будь-які сполучені з ними терміни [12]. Одночасно необхідно уникати занадто широкого розуміння змісту соціального захисту, адже в такому випадку право на життя, здоров'я, безпеку людини можуть бути також віднесені до права соціального захисту. Але чи можливе і чи справедливе

тільки вузьке розуміння поняття права на соціальний захист? Слід зауважити, що порушення останнього призводить до порушення природних прав людини.

«Соціальний захист» є одним з понять, яке найбільш повно відображає загальнолюдські цінності. Аксиологічне значення соціального захисту полягає саме у соціальності — рисі, притаманній суспільним відносинам, і виявляється у забезпеченні суспільством гідного рівня життя особистості, наданні рівних можливостей кожному члену суспільства та подоланні різкого суспільного розшарування.

Маємо за потрібне дослідити генезис поняття «соціальний захист» і «соціальна держава» і в подальшому довести гіпотезу про природно-правове походження соціальних прав, на відміну від поширеної думки про їх позитивно-правову сутність з метою довести провідну роль держави в їх забезпеченні.

Поняттям «соціальна держава» у науковій літературі почали оперувати ще в середині XIX ст. під впливом філософії Гегеля. Один з головних розроблювачів теорії соціальної держави німецький державознавець Лорен фон Штейн вважав, що завданням такої держави має бути досягнення суспільної рівності й особистої свободи, а також створення умов для піднесення слабких і бідних класів до рівня багатих і сильних. Концепцію соціальної держави наприкінці XIX ст. найповніше обґрунтував німецький економіст А. Вагнер. Він охарактеризував шляхи перетворення буржуазної держави у державу «загального благоденства», яка за своїми ознаками відповідає параметрам сучасної соціальної держави [13]. Із закінченням Другої світової війни розпочався новий етап у розвитку теорії соціальної держави, який позначився піднесенням основних її положень до рівня конституційних норм. Поняття «соціальна держава» набуло свого закріплення у Конституції ФРН 1949 р., Конституції Франції 1946 р., Конституції Іспанії 1978 р. та конституціях інших держав.

Наприкінці XX ст. питання соціального захисту набувають глобального

значення, соціальний захист стає атрибутом соціальної політики будь-якої цивілізованої країни і в свою чергу визначає такі напрямки діяльності держав:

- підтримання стабільних доходів населення;
- вільний доступ до медичної допомоги;
- надання необхідних соціальних послуг тощо.

У розвинених країнах стрімко зростають витрати на соціальний захист, вони стають важливою складовою національної економіки [14].

Хоча історично і сталося так, що ініціатива розгляду і вирішення проблеми соціального захисту виходила саме від європейських країн, але тим не менш не можна нівелювати значення рис, які притаманні слов'янським народам і є їх ментальною особливістю — доброчинність, співчуття, допомога ближньому. Вже у Конституції Пилипа Орлика була передбачена турбота про соціальні інтереси простих людей, про те, щоб повинності, які несе населення, не були надмірними, встановлювались деякі гарантії соціального захисту для окремих верств населення (козаків, їх дружин, вдів, сиріт), які звільнялись від сплати податків і несення інших загальнообов'язкових повинностей [15].

Особливість розбудови соціальної держави в Україні полягає в деякому деформованому розумінні соціального захисту, сформованого соціальними принципами радянської влади. Так, згідно з офіційною радянською ідеологією, соціальні права визнавалися пріоритетними серед прав людини і розглядалися як одне з найголовніших «досягнень соціалізму». Загальнообов'язкове задоволення громадян такими благами, як освіта, медичні послуги, житло, розглядалося як найвища мета держави і сприяло відсуненню на другий план особистих та політичних прав, що, врешті-решт, оберталось ілюзорністю і самих соціальних прав. Але ж відсутність ринку зумовлювала адміністративно-правові способи розподілу соціальних благ, а за таких умов реальність соціально-еконо-

мічних прав людини як вираження соціально-економічної свободи особистості була примарною, такі права перетворювалися на обов'язок, який не захищався і не міг захищатися судом.

Серед науковців існує думка про те, що міжнародні акти, прийняті після Другої світової війни, які містять основний каталог прав, були прийняті внаслідок ідеологічного і дипломатичного впливу СРСР, політичні сили якого прагнули збагатити права людини «соціальними досягненнями», адже саме в цей час відбувається дедалі ширше включення до конституцій багатьох держав соціально-економічних прав і свобод, які гарантували насамперед інтереси найманих працівників [16].

З проголошенням незалежності України виникла потреба формування нової концепції соціального захисту, і вона була запозичена з відповідних міжнародних правових доробок, але механізм реалізації такого захисту показав, що закріплення соціальних прав на конституційному рівні залишилося формальним, а подальше прийняття неузгоджених між собою фінансово незабезпечених законів, які подекуди навіть звужують зміст прав, закріплених у Конституції України, що суперечить її ст. 22, відображає укорінене сприйняття соціальних прав, сформоване радянською ідеологією, як віртуальних. Напевно, що саме цією неспроможністю забезпечити реалізацію проголошених стандартів і пояснюється те, що Україна спромоглася ратифікувати Європейську соціальну хартію лише в 2005 році, хоча підписала її в 1973 році. Цей факт наводить на думку про те, що все ж таки в нашій країні право населення на соціальний захист забезпечено ідеологічними, політичними, соціальними, економічними та організаційними гарантіями не в повній мірі.

Однак Українська держава досягла і значних здобутків з урахуванням складних історичних подій та особливостей національного менталітету. Важливішим досягненням вбачаємо закріплення конституційного інституту забезпечення гідного життя людини, існування якого

підтверджує рівноцінність соціальних, економічних та культурних прав (права другого покоління) із громадянськими та політичними правами, закріпленими у міжнародно-правових актах (права першого покоління), а це в свою чергу передбачає їх однаковий правовий захист, у тому числі і судовий. Таким чином, були здійснені перші кроки на шляху вирішення проблеми належної реалізації, гарантування та захисту соціальних прав державним апаратом. Позиції щодо рівнозначності прав «першого» і «другого» покоління дотримується ООН, яка у Загальній декларації прав людини та у Віденській декларації визнала усі види та покоління прав людини неподільними, невід'ємними, універсальними, взаємозумовленими та взаємозалежними [10].

Існує певна позиція щодо прав другого покоління — декларацій, ідеалів, принципів, які потребують правової конкретизації, не мають юридичного характеру та не можуть породжувати обов'язки держави. Закріплення ж у конституціях соціально-економічних прав як невід'ємних прав людини передбачає посилення імперативної діяльності держави. Вказане свідчить про те, що нині все більше виявляється тенденція з формування особистісного підходу до розуміння права, його цінностей, місця людини в праві, переважання прав індивіда над колективними правами (М. П. Орзіх) [17].

Отже, необхідно наголосити на тому, що на сьогодні існує значна проблема, яка полягає, по-перше, у визначенні категорії «право соціального захисту», по-друге, у розумінні сукупності прав, які містять дане поняття, по-третє, у здійсненні права на соціальний захист. На нашу думку, поняття «соціальний захист» включає крім права на соціальне забезпечення й інші соціальні права, а саме право на працю (ст. 44) та відпочинок (ст. 45), право громадян, які потребують соціального захисту, на отримання житла безоплатно або за доступну для них плату (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на

безпечно для життя і здоров'я довілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53) та ін. [1]. Таким чином, термін «соціальний захист» охоплює майже всю соціальну сферу і виходить за межі диспозиції ст. 46 Основного Закону.

Конституційно закріпивши статус соціальної держави, Україна має взяти на себе зобов'язання не лише з проголошення основних соціальних прав та свобод, але і забезпечення їх здійснення. З цією метою має бути проведена виважена соціальна політика, виконання якої кореспондується уповноваженим органам державного управління, а ними згідно з приписами Конституції є всі владні суб'єкти. Однак проблема належної реалізації права на соціальний захист, незважаючи на природно-правову сутність цього права та відповідні імперативні повноваження державних органів, набула ще більшого загострення, оскільки встановлені рівень державних пенсій та соціальних виплат не забезпечують достатній життєвий рівень ні для окремої особи, ні для її сім'ї з огляду на розмір державних коштів, передбачених на відповідні цілі.

Безперечно, соціальний захист є певним критерієм зрілості суспільства і самої держави. У такому випадку, навіть з огляду на значні здобутки України у сфері соціального захисту, питання про демократичність, соціальність та правовий характер нашої держави залишається відкритим.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна держава, соціальна політика, соціальне страхування, соціалізм.

Актуальність дослідження змісту категорії права соціального захисту зумовлена глобальними тенденціями соціальної орієнтації державної політики країн, і зокрема орієнтацією України на побудову соціальної держави. Під час аналізу наукових праць з даної проблематики виявлено плюралізм поглядів учених на питання про сутність права на соціальний захист, який пояснюється відмінностями у розумінні понять соціального

захисту та соціального забезпечення. Неоднаковість застосування зазначених термінів була також виявлена за результатами розгляду вітчизняного законодавства та міжнародно-правових актів у даній сфері. Більшість соціальних прав, закріплених в нормах Основного Закону, через належну практичну реалізацію права на соціальний захист залишаються деклараціями, тому дана проблема потребує подальших розробок.

Actuality of researching the content of social protection category determined by global tendencies of state policies on the social orientation, particularly concerning to Ukrainian direction on the social state construction. There are different interpretation of the definitions social protection and social supplying both in the doctrine and in the Ukrainian and international legislation. A lot of social rights established in the Constitution of Ukraine are remaining declarations through the improperly practice of realization the right on social protection, that is why such issue ought to be elaborated in the sequel.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — ст. 141.
2. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України №3/97-ВР від 16 січня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — №10. — С. 85
3. Законодавство України про соціальний захист населення. — К.: КНТ. — 2005.
4. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине: Учебник. — Харьков: Одиссей, 2002. — С. 366
5. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения: Учебное пособие для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1999. — С. 147
6. Процевський О. І. Про предмет трудового права України // Право України. — 2001. — №12. — С. 85
7. Журавський В., Тимошенко І., Кириченко С. та ін. Соціальний кодекс України (проект). — К., 1998. — С. 44

8. Рабинович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації конституційних положень). — Харків, 1997. — С. 9

9. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять// Право України. — 2000. — №4. — С. 38

10. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи/Упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-ге вид. — К., 1992. — С. 28

11. Европейская социальная хартия: Справочник: Пер с фр. — М.: Междунар. отношения, 2004. — С. 64

12. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода: нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. — Т. 2/Пер. з англ. — К., 1999. — С. 101

13. Пилипенко П. Соціальний захист та соціальне забезпечення, що виражають соціальну сутність сучасної правової держави//Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. — 2004. — Вип. 40. — С. 300

14. Fact sheet No. 16 (Rev. 1), The Committee on Economic, Social and Cultural Rights. — режим доступу: <http://www.unhchr.ch>.

15. Лизогуб В. Норми Конституції Пилипа Орлика про народ і владу//Проблеми законності. — 2006. — Вип. 84. — С. 33

16. Козюбра М. Природа соціальних прав людини та особливості механізмів їх реалізації//Юридичний вісник України. — 2002. — №17. — С. 27

17. Орзіх М. П. Особистість і право: Монографія (Антологія юрид. думки. Сер.: Одеська школа права). — Одеса: Юридична література, 2005. — С. 58